

जागतिक स्थलांतर प्रक्रियेत महिला व बालकांचे मानवाधिकार आणि राजकीय आव्हाने
सुषमा तानाजी कुंभार, संशोधक विद्यार्थी, राज्यशास्त्र विभाग, शिवाजी विद्यापीठ कोल्हापूर मो नं 9766950395
sushmavishwajit@gmail.com

सारांश

जागतिकीकरणाच्या युगात स्थलांतर (Migration) ही एक महत्त्वाची सामाजिक, आर्थिक आणि राजकीय प्रक्रिया बनली आहे. रोजगाराच्या संधी, शिक्षण, युद्ध, राजकीय अस्थिरता, नैसर्गिक आपत्ती आणि आर्थिक विषमता यांसारख्या कारणांमुळे मोठ्या प्रमाणावर लोक एका प्रदेशातून दुसऱ्या प्रदेशात स्थलांतर करतात. या प्रक्रियेत महिलांचे आणि बालकांचे प्रमाणलक्षणीयरीत्या वाढले आहे. स्थलांतरामुळे काही सकारात्मक आर्थिक संधी उपलब्ध होतात; परंतु स्थलांतरित महिलांना आणि बालकांना अनेक प्रकारच्या सामाजिक, आर्थिक आणि मानवी हक्कांच्या समस्यांना सामोरे जावे लागते. लैंगिक शोषण, मानव तस्करी, शिक्षणातील अडथळे, आरोग्य सुविधांचा अभाव आणि कायदेशीर संरक्षणाची कमतरता यांसारख्या समस्या विशेषत्वाने आढळतात. या संशोधन लेखात जागतिक स्थलांतर प्रक्रियेत महिला व बालकांच्या मानवाधिकारांची स्थिती आणि त्यासंबंधी राजकीय आव्हानांचे विश्लेषण करण्यात आले आहे.

प्रस्तावना

मानव इतिहासात स्थलांतर ही सतत चालणारी प्रक्रिया आहे. प्राचीन काळापासून लोक चांगल्या जीवनमानाच्या शोधात विविध प्रदेशात स्थलांतर करत आले आहेत. आधुनिक काळात जागतिकीकरण, तंत्रज्ञानाचा विकास आणि वाहतूक व्यवस्थेतील सुधारणा यामुळे स्थलांतराची गती अधिक वाढली आहे. अनेक देशांमध्ये आर्थिक विकास असमान असल्यामुळे गरीब व विकसनशील देशांतील लोक रोजगारासाठी विकसित देशांकडे स्थलांतर करतात. या स्थलांतर प्रक्रियेत महिलांचे आणि बालकांचे प्रमाण वाढत आहे. पूर्वी स्थलांतर मुख्यतः पुरुषांपुरते मर्यादित होते; परंतु आज महिलाही रोजगार, शिक्षण आणि कुटुंबीय कारणांमुळे स्थलांतर करतात. मात्र स्थलांतराच्या प्रक्रियेत महिलांचे आणि बालकांचे मानवाधिकार अनेकदा धोक्यात येतात. त्यांना सामाजिक भेदभाव, शोषण, हिंसा आणि असुरक्षिततेचा सामना करावा लागतो.

संशोधनाची उद्दिष्टे

- 1) जागतिक स्थलांतर प्रक्रियेचे स्वरूप समजून घेणे.
- 2) स्थलांतरित महिलांचे आणि बालकांचे मानवाधिकारांचे प्रश्न अभ्यासणे.
- 3) स्थलांतरामुळे निर्माण होणाऱ्या राजकीय आणि सामाजिक आव्हानांचे विश्लेषण करणे.
- 4) महिलांचे व बालकांचे मानवाधिकार संरक्षणासाठी उपाय सुचवणे.

संशोधन पद्धती

या संशोधनासाठी मुख्यतः द्वितीयक माहिती स्रोतांचा वापर करण्यात आला आहे. विविध पुस्तके, संशोधन लेख, आंतरराष्ट्रीय संस्थांचे अहवाल, सरकारी दस्तऐवज आणि जर्नल्स यांचा अभ्यास करून माहिती संकलित करण्यात आली आहे. ही माहिती विश्लेषणात्मक पद्धतीने मांडण्यात आली आहे.

जागतिक स्थलांतराची संकल्पना

स्थलांतर म्हणजे एखाद्या व्यक्तीने किंवा समूहाने एका प्रदेशातून दुसऱ्या प्रदेशात कायमस्वरूपी किंवा तात्पुरते राहण्यासाठी जाणे. स्थलांतर दोन प्रमुख प्रकारचे असते – आंतरराष्ट्रीय स्थलांतर आणि अंतर्गत स्थलांतर. आंतरराष्ट्रीय स्थलांतरात लोक एका देशातून दुसऱ्या देशात जातात, तर अंतर्गत स्थलांतरात लोक एका देशाच्या एका भागातून दुसऱ्या भागात स्थलांतर करतात. आजच्या काळात रोजगाराच्या संधी, शिक्षण, सुरक्षितता आणि चांगल्या जीवनमानाच्या शोधात मोठ्या प्रमाणावर स्थलांतर होत आहे.

महिला स्थलांतरितांचे मानवाधिकार

स्थलांतरित महिलांना अनेक सामाजिक आणि आर्थिक समस्यांचा सामना करावा लागतो. अनेक वेळा महिलांना कमी वेतन, असुरक्षित कामाच्या परिस्थिती आणि दीर्घ कामाचे तास यांचा सामना करावा लागतो. काही प्रकरणांमध्ये महिलांवर लैंगिक अत्याचार किंवा शोषण होण्याचा धोका देखील असतो. भाषेचा अडथळा, सांस्कृतिक फरक आणि कायदेशीर

माहितीचा अभाव यामुळे महिलांना न्याय मिळण्यात अडचणी येतात. काही वेळा स्थलांतरित महिलांकडे आवश्यक कागदपत्रे नसल्यामुळे त्यांना सरकारी सेवा आणि सामाजिक सुरक्षा योजनांचा लाभ मिळत नाही.

बालकांचे मानवाधिकार आणि समस्या

स्थलांतरित बालकांवर स्थलांतराचा मोठा परिणाम होतो. अनेक वेळा स्थलांतरामुळे त्यांचे शिक्षण खंडित होते. काही बालकांना आर्थिक परिस्थितीमुळे काम करावे लागते, जे बालमजुरीच्या स्वरूपात दिसून येते. आरोग्य सेवा, पोषण आणि सुरक्षिततेचा अभाव यामुळे स्थलांतरित बालकांचे शारीरिक आणि मानसिक विकासावर परिणाम होतो. काही बालकांकडे ओळखपत्र किंवा नागरिकत्व नसल्यामुळे त्यांना मूलभूत अधिकार मिळण्यात अडचणी येतात.

जागतिक राजकीय आव्हाने

स्थलांतराशी संबंधित अनेक राजकीय आव्हाने आहेत. अनेक देश स्थलांतरावर कडक नियंत्रण ठेवतात. सीमा सुरक्षा, नागरिकत्वाचे नियम आणि स्थलांतर धोरणामुळे स्थलांतरितांच्या अधिकारांवर परिणाम होतो. युद्ध, दहशतवाद आणि राजकीय संघर्ष यामुळे अनेक लोकांना शरणार्थी म्हणून दुसऱ्या देशात जावे लागते. अशा परिस्थितीत महिलांचे आणि बालकांचे संरक्षण करण्यासाठी आंतरराष्ट्रीय सहकार्याची गरज असते.

उपाययोजना

- १) स्थलांतरित महिलांसाठी कायदेशीर संरक्षण मजबूत करणे.
- २) बालकांना मोफत आणि सक्तीचे शिक्षण उपलब्ध करून देणे.
- ३) मानव तस्करीविरुद्ध कठोर कारवाई करणे.
- ४) आंतरराष्ट्रीय स्तरावर सहकार्य वाढवणे.
- ५) स्थलांतरितांसाठी आरोग्य व सामाजिक सुरक्षा योजना उपलब्ध करणे.

निष्कर्ष

जागतिक स्थलांतर ही आधुनिक जगातील एक महत्त्वाची प्रक्रिया आहे. या प्रक्रियेमुळे आर्थिक विकासाच्या संधी निर्माण होतात; परंतु त्याचवेळी अनेक सामाजिक व मानवी हक्कांच्या समस्या देखील निर्माण होतात. स्थलांतरित महिलांचे आणि बालकांचे मानवाधिकार सुरक्षित ठेवणे ही सर्व देशांची आणि आंतरराष्ट्रीय संस्थांची संयुक्त जबाबदारी आहे. योग्य धोरणे, प्रभावी कायदे आणि सामाजिक जागरूकता यांच्या माध्यमातून या समस्यांचे निराकरण करता येऊ शकते.

संदर्भ

1. United Nations. Universal Declaration of Human Rights.
2. UNICEF Reports on Children and Migration.
3. International Organization for Migration (IOM) Reports.
4. UN Women – Gender and Migration Studies.
5. विविध सामाजिक विज्ञान संशोधन लेख व जर्नल्स.